

K OTÁZKE SKUPINOVÉHO NÁSILIA

prof. MUDr. Jozef Kafka, DrSc.

LF UPJŠ, Psychiatrická klinika, Košice

Ak aj fenomén násilia je prítomný v celej ľudskej histórii, očakávalo sa, že jeho prejavy sa znížia v 20. storočí, ukázal sa ale opak. Došlo k zvýrazneniu najmä skupinového a hromadného násilia, storočie bolo poznamenané dvoma svetovými vojnami a ničivými revolúciami. V práci sa opisujú prejavy skupinového násilia v rámci celkového násilia a dokladá sa, že násilie je významným znakom minulého 20. storočia. Násilie je rizikový fenomén celej ľudskej spoločnosti a mal by sa strategicky riešiť pomocou komplexného posúdenia a využitím disciplíny hodnotenia, kontroly a riadenia rizik.

Kľúčové slová: skupinové násilie, formy, preventívne opatrenia.

AS TO THE ISSUE OF GROUP VIOLENCE

As the phenomenon of group violence has been present throughout the whole history of mankind it has been widely anticipated that its signs would abate during the 20th century. This has proved to be wrong because there has been a clear-cut shift towards group and mass violence which is marked by the 2 world wars and the destructive revolutions in the 20th century. In this article manifestations of unruly group behaviour within the setting of mass violence are described, and supportive evidence for violence being an important sign of the last century is established. Violent behaviour presents a risk phenomenon for the entire human society and thus it should be strategically approached by means of complex judgement and by the use of the disciplines of risk evaluation, control and stratification.

Key words: group violence: forms, preventive arrangements.

Ako som uviedol vo viacerých prácach o násilí (6, 7, 8) a ako podrobnejšie rozvádzam v monografii o násilí, ktorá sa ešte nedeckala vydania, fenomén násilia je zložitým a trvalým prejavom celej ľudskej histórie.

Ak sa očakávalo, že násilie v 20. storočí sa zmierni a obmedzí, opak bol pravdou, lebo toto storočie bolo poznamenané dvoma svetovými vojnami, viacerými krvavými revolúciami a nárastom násilia v spoločnosti.

Násilie narastá aj na Slovensku a v Českej republike, osobitne agresívne správanie voči deťom, ženám, narastá nepriateľstvo medzi skupinami obyvateľov.

Predkladá sa mnoho výmerov násilia, najčastejšie sa definuje ako použitie sily, ako nátlak na druhého človeka.

Podávam nasledujúce užšie vymedzenie násilia:

Násilie je vedomá ľudská činnosť využívajúca ako prostriedok fyzickú alebo psychickú silu na ovplyvnenie druhého človeka, ktorý potom pod vplyvom tejto sily koná dobrovoľne. Osobitným prípadom je násilie proti sebe samému a násilie proti živej a neživej prírode. Násilie má zvyčajne nejaký cieľ a možno ho dekompenzovať na nasledujúce zložky.

Základné zložky individuálneho násilia ukazuje schéma 1.

Pri štúdiu aktéra násilia či páchatela sa uvádzajú viaceré interpretácie jeho osobnosti a správania. Podľa klasickej teórie má ľudské správanie tendenciu presadzovať svoju vôľu dovtedy, dokedy je jeho správanie výhodné pre jedinca, zvyčajne je aj spoločensky schvaľované, ak je riziko správania malé. Nevolí násilné správanie vtedy, ak jeho nevýhody sú oveľa väčšie ako u správania nenásilného. V rôznych scientistických koncepciách sa potom opisuje rovina biologická a faktory biologické (napr. somatotyp, rozličné mozgové dysfunkcie, veľa prác študuje z takého hľadiska agresivitu) alebo rovina psychická a opisuje sa osobnosť aktéra násilia, najmä páchatela trestnej činnosti.

Nech je individuálne násilie akokoľvek dôležité a hoci je vždy pri násilí prítomné, nebudem sa ním v tomto prí-

spevku zaoberať, uvediem preto najskôr základné formy násilia. V literatúre sa rozlišujú viaceré formy násilia, v tejto práci uvádzam pôvodné rozdelenie.

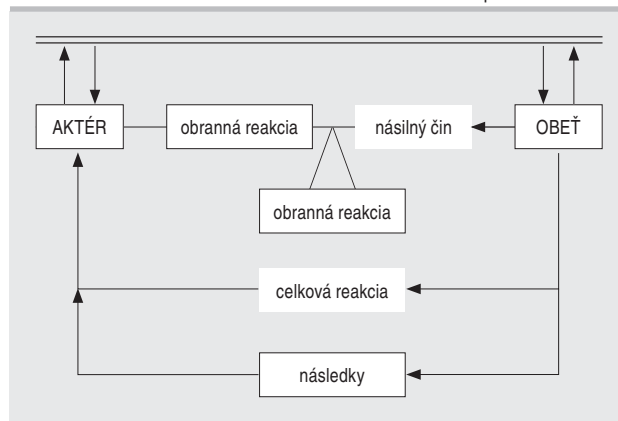
Formy násilia

1. násilie oproti sebe samému – zmrzačenie, samovražda
2. násilie individuálne – zneváženie, manipulácia, demagogia, podrobenie, nesloboda, panstvo, zmrzačenie, usmrtenie a iné
3. násilie skupinové – primárne a sekundárne skupiny
4. násilie hromadné, spoločenské – štrajky, revolúcie, vojny
5. násilie proti živej a neživej prírode.

Pre násilie v 20. storočí sú typické najmä formy skupinového a hromadného násilia, ktorých výklad nasleduje.

Úvodom výkladu je treba pripomenúť, že uvádzané zložky násilia sa vždy prejavujú v nejakej makrosociálnej situácii. Na rozpracovanie všeobecného konceptu situácie ešte iba čakáme, pretože chýba jednotnejšia všeobecná teória situácie. Preto upúšťam od podrobnejšej analýzy tejto situácie. Táto je však vždy rámcom konkrétneho prejavu-

Schéma 1. Situácia násilia: mikrosociálne a makrosociálne prostredie

nia násilia s mnohokrátmi pôsobiacimi faktormi, ktoré sa obtiažne posudzujú. Táto sociálna situácia sa môže ukázať ako rozhodujúca, ak sa aktér vôbec prejaví ako násilník, alebo naopak je iba pozadím násilia a také násilie je zvyčajne spoločensky závažnejšie.

Skupinové násilie

Skupinové násilie vykazuje oveľa zložitejšiu štruktúru ale aj dynamiku ako individuálne násilie. Úloha jedinca je nahradená skupinou, jej štruktúrou a dynamikou. Tým, že v spoločnosti je mnoho rozličných skupín, narastá zložitost štúdia tejto formy násilia.

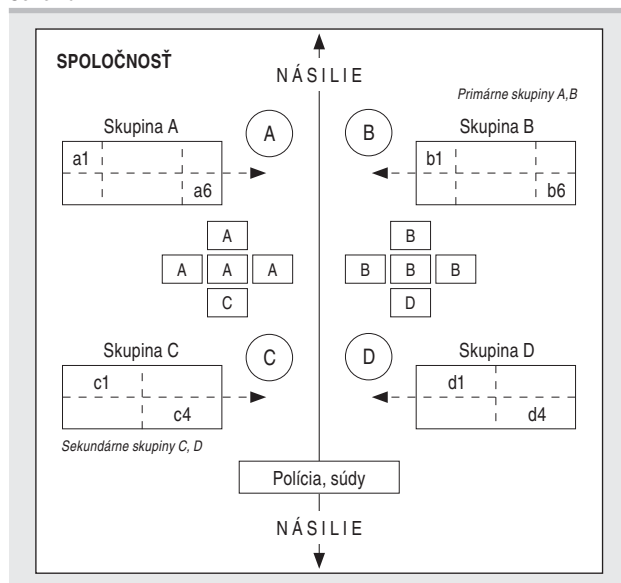
Základom násilia je skupina, hoci v nej sa môže táto aktivita započatť vodcom či iným jedincom a každá skupina má určité charakteristiky.

V práci opisujem skupinu ako celok zložený z menšieho počtu jedincov (najmenej dvaja, zvyčajne sú dolnou hranicou traja ľudia, horná hranica sa neurčuje, presnejšie je určená charakterom skupiny). Členovia skupiny sú späti osobným kontaktom, majú skupinové ciele a odlišujú sa od ľudí, ktorí do skupiny nepatria. Vytvára sa skupinová dynamika, interakcia, určitá organizovanosť vrátane hierarchie a nejaka forma ideológie a noriem skupiny. Postupne sa dotvárajú roly a štruktúrovanie skupinových cieľov a hodnôt.

Takáto skupina ľudí je vzájomne spätá natoľko, že jej prostredníctvom sa realizujú viaceré požiadavky. V priebehu interakcie sa ovplyvňujú postoje členov skupiny ale aj ich správanie. Zvyčajne dovoľuje uplatniť potrebu pridružovania sa a realizovať viaceré ciele, ktoré sa formulujú postupne v závislosti od zloženia skupín. Skupinové násilie zjednodušene zobrazuje schéma 2.

Rámcom je spoločnosť: udávajú sa skupiny A, B ako primárne, v nej členovia a1-a6, b1-b6, napr. mohlo by ísť o dve rodinné zoskupenia, medzi ktorými môže dôjsť k prejavom násilia, čo je vyjadrené vzťahom A:B. Násilie môže nastať aj v rámci jednej skupiny – na schéme nie je vyjadrené, zato sú osobitne vyznačené jednotlivci zo skupiny A

Schéma 2.

a zo skupiny B, kde môže začať násilie. Nasledujú skupiny C a D ako sekundárne, tie podobne rozčleňujeme na c1-c4 a d1-d4 a aj tieto sa môžu dostať do vzťahov násilia, čo opäť vyjadruje C:D. Pravda, násilie môže zasiahnuť viaceré skupiny v rôznom pomere, ako skupiny primárne tak aj sekundárne a potom vznikajú oveľa zložitejšie a ťažšie posudzovateľné prejavy násilia. Ako korekcia násilia by mali slúžiť polícia a súdy, čo je vyjadrené aj v schéme. Schéma vyjadruje iba základné vzťahy, nie sú zakreslené ani vzťahy v rámci skupín ani iné interakcie okrem násilných.

Činnosť členov možno sformulovať do nasledujúcich pravidiel:

- a) každý člen je povinný zabezpečovať ciele skupiny a snažiť sa o čo najlepšie splnenie týchto cieľov vrátane využívania vhodných prostriedkov, ak sú ciele násilné, aj násilie
- b) v správaní skupiny jestvujú normy, v ktorých sa stanovuje dolná a horná hranica, ktorú nemá člen skupiny prekročiť
- c) vodca skupiny, ale aj celá skupina, kontroluje a hodnotí správanie členov skupiny
- d) správanie sa odmeňuje vtedy, ak člen realizuje ciele skupiny ale sankcionuje, vrátane rozličných trestov a tiež násilia, ak člen úlohy neplní.

Analýzu začínam najvýznamnejšou primárnou skupinou, ktorou je rodina.

Rodina je najdôležitejším článkom výchovy, je prirodzeným základom spoločnosti. Vzťahy v rodine sú prvé, ktoré človek vytvára a vzťah k matke a k otcovi poznamenáva človeka na celý život. V rannom období života sa formujú jeho základné prejavy, osvojuje si jazyk, mravné princípy, základné návyky. A neobyčajným šťastím je, keď je rodina úplná, v ktorej sa prejavuje láska a pochopenie. V tomto prostredí sa formujú aj ďalšie vzťahy, dieťa je otvorené a prístupné všetkému, rozvíja sa všestranne. Rodinné vzťahy pretrvávajú po celý život človeka a prechádzajú do novoutváraní už vlastnej rodiny mladého muža a ženy.

Rodina môže byť aj miestom, kde sa formujú vzťahy nepriateľstva, potláča sa alebo deformuje osobnosť, nedotvárajú sa potrebné základy morality a svedomia, kde chýba výchova k spravodlivosti a nahrádza ju egoizmus a tak sa tvoria základy pre nezdravý životný štýl a príprava do života je skôr zafažujúca ako prínosná. A preto v rodine stretávame všetky formy násilia od bežného psychického tyranizovania a nadávok, znevažovania a podceňovania ba aj výsmechu a odcudzovania až po fyzické násilie, trýznenie ba aj ublíženie na zdraví, napokon usmrtenie. V takom prípade sa na násilí podieľa jeden z rodičov (napr. surový otec bije bezdôvodne dieťa a matka sa ho nevie zastáť ani vtedy, keď by mohla) alebo obaja. Ich podiel je takmer rovnaký a potom dieťa vyrastá skutočne deformované a neraz iba čaká na príležitosť, ako sa za príkoria pomstiť a často to bývajú náhodné osoby, na ktorých sa vyvrší. Na násilí sa však môže podieľať aj otec so synom na manželke, družke či milenke, alebo matka so synom, ale možné sú aj iné kombinácie. Neraz sa do rodiny dostáva aj ďalšia osoba, ako je svokra, či sestra otca alebo matky a aj tá sa môže stať

ako aktérom tak aj obeťou násilnej dynamiky. Rodinný život sa potom stáva hotovým peklom, vzťahy sú napäté na maximum a fyzické násilie je niekedy uvoľnením napätia než cieľavedomým násilím.

Podľa Čírtkovej 2001 platia pre domáce násilie dve zistenia:

1. že je to oveľa častejšie sa vyskytujúci jav ako sa predpokladá a že sa vyskytuje v rozličných rodinách
2. že ak sa raz objaví, má tendenciu ku gradácii, narastá tlak na obeť a málokedy sa násilie zastaví bez vonkajšej pomoci.

Súčasnne si treba uvedomiť, že na prevencii a zásahu sa podieľajú viaceré zložky spoločnosti: polícia, sudy, advokáti, sociálna starostlivosť, zdravotníctvo vrátane psychiatrie. Významné je najmä opakované poškodzovanie blízkou osobou, ktorá na rozdiel od očakávania je celkom odlišná, agresívna.

K typickým psychickým dôsledkom domáceho násilia patria také príznaky ako je pocit bezmocnosti, strata seba-vedomia, často pocit viny a potenciálna agresia. Spomínaná Čírtková na základe skúsenosti zdôrazňuje, že obeť i aktér násilia minimalizujú rozsah a stupeň uskutočneného násilia, pričom platí ako pravidlo, že pravda je niekde medzi údajmi aktéra a obeť a je zvyčajne závažnejšia ako z takých údajov vyplýva.

Z druhotných skupín sa stále častejšie ukazuje násilie v školách. Podľa úradných údajov v USA dochádza na stredných a základných školách denne k mnohým tisícom násilných činov, ktoré majú povahu trestných činov. Žiaci nosia do školy strelné zbrane a nože. Preto násilie, a to aj fyzické, nadobúda stále väčší rozsah a akoby sa prenášalo aj do iných krajín. Prvé signály násilia sa ukazujú vo Francúzsku a v Nemecku, ale začínajú výraznejšie aj u nás. Žiaci sa neraz navzájom surovo napádajú (už nielen bijú lebo také šarvátky neboli ani v minulosti zriedkavé) a fyzicky si ubližujú. Časť rodín sa výchove detí nevenuje, deti sú odkázané na seba a stávajú sa ľahkou korisťou rozličných zločineckých skupín. Časté sú aj party, tlupy mladých, ktoré majú potom už skutočne vplyv ako skupiny. Takéto party majú často násilné sklony, dochádza k stretnutiu týchto párt či skupín a následky bývajú neraz tragické.

V školách sa rozširuje aj šikanovanie, ktoré má skupinový charakter, tzv. vodca podrobuje druhých skúškam, ktoré znevažujú alebo ponížujú druhých, škandalizuje niektorých žiakov a ak takéto kroky nepomáhajú, pristupuje za pomoci party k fyzickému násiliu. Toto násilie sa prejavuje aj v častejších poznámkach voči učiteľom, je tendencia rušiť vyučovanie, posmievať sa učiteľovi a znevažovať potrebu vzdelávania. K tomu prispieva aj zneužívanie psychoaktívnych látok mládežou.

Pozoruhodná je, a ťažko odôvodniteľná, aj tendencia masovej kultúry, najmä televízie, poskytovať programy, v ktorých dominuje v nejakej podobe násilie, najčastejšie však fyzické násilie. Často sa predkladajú filmy, v ktorých dominujú vraždy, bitky, znásilnenia, používanie zbraní, mučenie ľudí, vydieranie a teror. Tieto programy sledujú

často aj deti, čo iste nemá adekvátny vplyv na formovanie ich životného štýlu. Návrhy na riešenie tohto stavu nie sú zatiaľ uspokojujúce.

Násilie sa rozširuje aj na pracoviská. Najmä vtedy, ak na pracovisku je napätá atmosféra, prejavuje sa sklon k agresii jednotlivých členov alebo niektorých pracovníkov. Osobitne vtedy, keď sú na vedúcich miestach, dochádza často k šikanovaniu. Niektoré z týchto prejavov majú charakter týrania na pracovisku, čo označujeme ako mobbing.

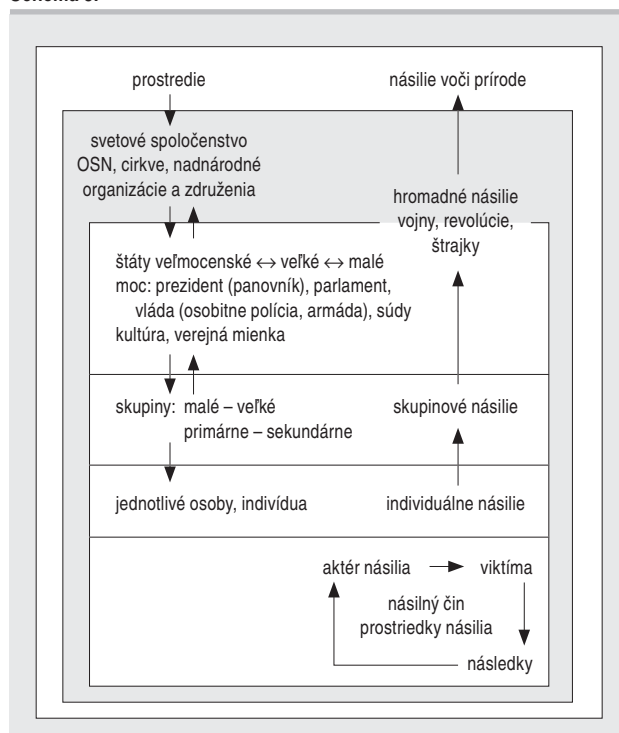
Spomínané šikanovanie nebýva len na pracovisku, ale rozširuje sa aj do ďalších zložiek spoločnosti a pomerne často sa uvádza šikanovanie v armáde.

S násilím sa stretávame aj na verejnosti, na miestach zábavy a nebýva zriedkavosťou ani napadnutie za prítomnosti iných ľudí, ktorí sú k agresii nevšímaví. Pripomenúť treba aj nátlakové skupiny skínov ale aj niektorých predstaviteľov rómskej komunity. Častejšie ako kedykoľvek predtým sa prvky násilia v podobe mafie a vydierania dostávajú do ekonomického systému ale aj systému politického. Narastá lobbing a význam nátlakových združení, ktoré sa združujú práve pre presadzovanie svojich cieľov a prostredníctvom nátlaku pôsobia na ich presadzovanie pomocou politickej strany.

Ďaleko najnebezpečnejšou je však skupinová násilná trestná činnosť, ktorá má v súčasnosti najčastejšie hromadnú podobu. Zvyčajne sa organizuje pomocou zločineckého gangu, vravíme o organizovanom zločine, organizovanej kriminalite. Tento má dávnu históriu, často v podobe tajných organizácií, osobitnú štruktúru s rozličnými stupňami riadenia a s výkonnou zložkou.

Podľa Hulana 2001 v súčasnosti sú v podmienkach Slovenska a Českej republiky tieto hlavné formy kriminality:

Schéma 3.

1. nelegální obchod s drogami
2. národný a medzinárodný terorizmus, ktorého najvykuklejšia a najnebezpečnejšia podoba sa ukázala v teroristickom napadnutí USA
3. organizovaná hospodárska kriminalita
4. ďalšie formy organizovaného zločinu: bankové a poštové krádeže, krádeže motorových vozidiel a umeleckých a starožitných predmetov, prevádzachstvo, vydieranie, počítačová kriminalita, korupcia.

Na záver by bolo užitočné pripomenúť, že formy stúpajúceho násillia sa nebezpečne šíria po celej Európe vrátane malého Slovenska a ostatných krajín. A pretože prekračujú hranice štátov a globálny akčný plán OSN toto nebezpečie nezastavil a narastá trend cezhraničného organizovaného násillia i zločinu, bude nutné prejsť k náprave.

Násillie hromadné, spoločenské

Po tomto relatívne širšom výklade nasleduje iba v náznačku ďalšia forma násillia, násillie hromadné, spoločenské.

Schéma 3 obsahuje individuálne násillie, je zachytená v skratke, násillie skupinové a presah do násillia hromadného.

Hromadné násillie, ktoré možno označiť aj ako spoločenské, vyjadruje, že násillie je prevádzané veľkou skupinou ľudí, ktorí sa pokúšajú o ovládnutie inej veľkej skupiny prostredníctvom nátlaku alebo aj za cenu fyzického násillia, prípadne vojny. Najčastejšie je to násillné stretnutie dvoch alebo viacerých štátov.

Do tohoto neradosného obrazu násillia patrí aj tzv. superterorizmus, ako sa nazýva terorizmus končiaceho 20. storočia. Uvádza sa, že tento typ terorizmu začal v roku 1993 explóziou bomby v automobile, ktorý bol zaparkovaný pred Svetovým obchodným strediskom v New Yorku, a pri ktorej bolo zabitých šesť osôb a tisíc zranených. Nasledovali ďalšie výbuchy a teroristické akcie. V r. 1995 bol podniknutý plynový útok v tokijskom metre, za ktorým bola náboženská sekta Óm šinrikjó, usmrtených bolo 12 ľudí, postihnutých 5500. Sekta použila sarin, čo je nebezpečný bojový plyn, ktorý porušuje najmä mozgovú činnosť a ktorého účinnosť je neobyčajne vysoká. V nedávnej pamäti máme superteroristický útok na viaceré ciele (zámerne vybrané) v USA. Mnohí tvrdia, že to je iba začiatok a že sa dajú očakávať skupiny, ktoré budú používať „elektronický teror“ založený na počítačovej technike.

Tak sa dostávame k trom všeobecným prejavom násillia nerovnakého významu: štrajky, revolúcie, vojny.

Prejavom násillia môže byť stávka. Ide o násillie v širšom slova zmysle, ktoré však iba obmedzene používa fyzické násillie a môže byť aj prejavom dožadovania sa spravodlivosti, a preto sa dá považovať za prostriedok vyvažujúci moc, za prostriedok ovládaných más pracujúcich oproti zamestnávateľom. Oveľa závažnejšie sú revolúcie a vojny.

Literatúra

1. Bentovim A. Týraní a sexuální zneužívání v rodinách. Praha Grada: 1998.
2. Čírtková L. Domáci násillí, 60–72. In: Aktuálne problémy kriminality. Ed. Bublíní J, Gajdoš F. Trnava PI: 2001.
3. Flanery RBJr. Violence in America. New York Continuum: 1997.
4. Hulan B. Globalizácia kriminality ako bezpečnostný problém spoločnosti, 34–47. In: Aktuálne problémy kriminality. Ed. Bublíní J, Gajdoš F. Trnava PI: 2001.

Dve svetové vojny, októbrová revolúcia v Rusku, fašizmus v Nemecku boli otriasajúcimi skutočnosťami dvadsiateho storočia, počet obetí najvyšší, najrozvinutejšia bojová technika, ktorej sila predstavovala nebezpečnosť pre každého človeka, ktorý bol v dosahu bojov. V žiadnom z predchádzajúcich storočí nebolo toľko násillia, vrátane uvádzaného skupinového násillia, ak máme na mysli počet usmrtených a ťažko zranených. Možno iba existencie jadrových zbraní hromadného ničenie oddialila tretiu vojnu. Na začiatku 21. storočia je nebezpečie menšie ako bolo v predchádzajúcom storočí a dá sa predpokladať, že podobné vojny v tomto storočí už nebudú.

Ako ďalej?

Odstrániť riziko násillia je nemožné. Tvrdenie, že je to možné, je čistá rétorika.

Potrebujeme odpovedať na otázky: ktoré riziká znižovať – v našom prípade pôjde o zásah do organizmu človeka alebo o zásah do tvorby skupín? Na akú úroveň sa má riziko obmedziť, čo odstrániť primárne? Akými prostriedkami? Všetci pritom rozhodujeme v každodennom živote, aké riziká podstúpime a za akú cenu. Deje sa tak zvyčajne na základe pokusu a omylu. Ale je dôvodná taká cesta pre skupinu, či spoločnosť?

Na mnohé otázky odpovedá moderná vedecká disciplína, pre ktorú sa používa názov hodnotenie, kontrola a riadenie rizík.

Prvým krokom je určenie, ktoré riziká sú rozhodujúce. Násillie patrí medzi tieto riziká. Druhým krokom je úroveň rizika, rozhodujúce môžu byť aj číselné ukazovatele (počet úmrtí, či poškodenia zdravia). Ako rizikový sa udáva pomer 1:100 000 prípadov, potom násillie patrí medzi javy skutočne vysoko rizikové. Tretím krokom je návrh stratégie znižovania rizík a komplexné posudzovanie potrebných opatrení za pomoci mnohých disciplín politických, ekonomických, právnych ale tiež sociálnej psychiatrie.

Nazdávam sa, že v súčasnosti sú štyri možné stratégie:

1. obmedzovať individuálne násillia, to je aj pôda psychiatrie
2. znižovať násillie hromadné, najmä vojnové konflikty
3. pokúsiť sa obmedziť násillie skupinové predovšetkým odstránením pôsobiacich faktorov a aspoň niektorých foriem násillia
4. komplexná stratégia založená na pôsobení na všetky formy násillia.

Záver

Predložená práca je informatívna, poukazuje na paradoxný fenomén 20. storočia, na zvýšené násillie najmä hromadné a skupinové a naznačuje potrebu komplexného riešenia a obmedzovania aspoň najzávažnejších foriem násillia.

5. Janata J. Agrese, tolerance, intolerance, Praha: 1999: 220.

6. Kafka J. O násillí, Psychiatria 6, 1999: 3: 124–127.

7. Kafka J. Násillie: Otázka samovraždy a vraždy. Slov. Lekár 10, 2000: 9–10: 340–345.

8. Kafka J. Človek, ktorý zabíja seba a druhých. In: Aktuálne problémy kriminality. Ed. Bublíní J, Gajdoš F. Trnava PI: 2000: 48–59.